

DÜALİST ZINDIKLAR
VE HADİS

Düalist Zındıklar ve Hadis

Serdar Demirel

Editör
ISBN
1. Baskı

Muhammet Beyler
978-625-7249-35-5
İstanbul - 2022

İHÜ Yayınları
Hadis Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi

41
2

Genel Yayın Yönetmeni
Yayın Yönetmeni
Tasarım
Kapak Uygulama
Mizanpaj Uygulama

Savaş Cihangir Tali
Halil İbrahim Binici
İHÜ Yayınları
İHÜ Yayınları
Muhammed Muttaki Topcu

Baskı&Cilt

Step Ajans Matbaa
Sertifika No: 45522

Demirel, Serdar,

Düalist zındıklar ve hadis / Serdar Demirel, editör Muhammet Beyler. -- Birinci basım. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2022.

176 s. ; 24 sm. – (İHÜ Yayınları ; 41. Hadis Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ; 2.)

Bibliyografya ve dizin var.

ISBN 978-625-7249-35-5.

1. Düalizm ve İslam. 2. Dine aykırı düşünceler, İslam. 3. İslam mezhepleri_Hadis.

BP 167.5

297.125

© Bu eserin tüm yayın hakları, İbn Haldun Üniversitesi'ne aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz.

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları bir İbn Haldun Üniversitesi departmanıdır.

Ordu Cd. No:3, 34480 Başakşehir/İstanbul
yayinevi@ihu.edu.tr | press@ihu.edu.tr

DÜALİST ZINDIKLAR VE HADİS

Serdar Demirel

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Serdar Demirel (Prof. Dr.)

1995 yılında Pakistan Uluslararası İslam Üniversitesi Usuluddin Fakültesi'nden mezun oldu. 1999 yılında aynı üniversitenin Tefsir ve Hadis bölümünde yüksek lisansını yaptı. 2005 yılında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin Kur'an ve Hadis bölümünde doktorasını tamamladı. Arapça, İngilizce ve Türkçe olarak uluslararası bilimsel dergilerde birçok makalesi ve kitapları yayımlandı.

2006-2013 yılları arasında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde hocalık yaptı. 2013 yılında Türkiye'ye dönen Demirel 2017 yılına kadar Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde eğitim üyeliği yaptı. 2017 yılından beri de İbn Haldun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde öğretim üyeliğini sürdürmektedir. Daha önce yayınevimizden *Hadis Tasnifinin Altın Çağında Halku'l-Kur'an Meselesi ve Hadis Kaynaklarına Etkisi* başlıklı eseri yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş	11

BİRİNCİ BÖLÜM İSLÂM ÖNCESİ ZINDIKLIK VE ZINDIK YAPILAR

İslâm Öncesi Zındıklık	17
Zındık Kelimesinin Lügat ve İstilah Anlamı	17
Lügat Anlamı	17
İstilah Anlamı ve Bu Anlama Dair Mezopotamya'daki Dinî Yapılar	19
Seneviyye/Düalizm	20
Düalist Din ve Mezhepler	23
Mecûsilik	23
Zerdüşť	25
İnanç Sistemleri	25
Ahkâma Dair Öğretileri ve Kutsal Kitapları	27
Fethedilen Topraklarda Mecûsiler	29
Sâbiiler/Mandeizm	33
İslâmî Dönemde Sâbiiler ve Harrâniler	36
İnanç ve İbadet Sistemleri	39
Deysâniyye	40
İslâm Coğrafyasında Deysâniyye	41
Maniciler/Maniheizm	42
Mani b. Fettek	42
Maniheizm'in İnanç ve İbadet Esasları	45
Maniheizm ve Zındıklık	47
İslâm'ı Kabul Eden Topraklarda Maniheizm	49
Maniheistlerle İlgili Bir Değerlendirme	54

Mazdekiyye	56
İnanç Esasları	58
Markûniyye	59
İnanç Esasları	60
İslâm Öncesi Zındık Hareketlere Dair Kısa Bir Değerlendirme	62

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂMÎ DÖNEMDE ZINDIKLIK VE ZINDIK YAPILAR

İslâmî Dönemde Zındıklık	67
İslâmî Dönemde Muhtevası Genişleyen Zındık Kavramı	67
İslâmî Dönemde Ortaya Çıkan Zındık Yapılar	70
Dehriyye Felsefecileri	70
Tabiat Felsefecileri/Natüralistler	71
Felsefeci İlahiyatçılar	72
Zındıklık ve Dehriyye İlişkisi	73
Muattıla	75
Münafıklık ve Zındıklık İlişkisi Üzerine	77
Abbâsîlerin İlk Dönemlerinde Zındıklık Hareketleri	80
Hürremiyye	81
Müslimiyye	84
Sünbâz ve Taraftarları	86
Mukannaiyye	87
Bâbekiyye	89
Mâzyâr b. Kârin ve Afşin Hadisesi	92
İbâhiyeci Zındıklar	92
Ebû Dülâme Zend b. Cevn	94
Hammâd Acred	94
Beşşâr b. Bürd	95
Muhammed b. Munâzir	96
İbâhiyeci Zındıklara Dair Kısa Bir Değerlendirme	98
Kirliliği Bir Kavram Olarak Zındıklık	99
Zındık Olmadığı Hâlde Zındıklıkla İtham Edilen Kişi ve Fırkalar	101
Kadim Dinler ve Kültürlerin Zamana Direnme Yetenekleri	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEVZÜ HADİS VE ZINDIKLAR

Mevzû Hadis ve Zındıkların Bunun Oluşumunda Rollerini	109
Mevzû/Uydurma Hadis	113
Mevzû Hadislerin Ortaya Çıkışı	115
Zındıkların Uydurdukları Hadislere Örnekler	117
Hadis Uyduran Zındıklar	120
İbn Ebü'l-Avcâ	120
Ebû's-Saâdât	123
Eyyûb b. Abdusselâm	124
Muhammed b. Saîd eş-Şâmî	125
Zındıkların Uydurdukları Hadis Sayısı	129
Zındıkların İslâm'ı Tahrif Çabaları	133
Zındık Bilinen Ama Aşırı Fırkalara Müntesip Yalancılar	136
Mevzû Hadislere Karşı Alınan Tedbirler	137
Zındıkların Hadis Uydurma	
Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler	140
Zındıkların Tövbesi Meselesi	142
Zındıklıktan Tövbe Etmenin Hükmü	144
Hadis Uyduran Zındığın Tövbesinin Hükmü	146
Hadis Uydurduğu Söylenen Tövbekâr Zındık Râviler	148
Ebû Abdullah İsmail b. Ebî Uveys el-Esbahî	149
Ebû'l-Aynâ Muhammed b. el-Kâsım	154
Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nuaymî	154
Ahmed b. Ubeydullah Ebû'l-İzz b. Kâdiş	155
Meseleye Dair Kısa Bir Değerlendirme	155
Sonuç	157
Kaynakça	163
Dizin	171

ÖNSÖZ

İslâm tarihini meşgul etmiş önemli meselelerden birisi de düalist karakterli din ve mezheplerdir. Kökleri İslâm öncesi tarihe dayanmaktadır. Mekân olarak Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesini de kapsayacak şekilde Mezopotamya menşelidir. Bu bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra da varlıklarını devam ettirdiler ve canlı hayatın bu yeni döneminin bir parçası oldular. Müslümanların yönetiminde cizye vererek serbest yaşama hakkını elde ettiler. Böylece dinlerini, kültürlerini, dillerini ve kendilerine has ayırt edici diğer özelliklerini korudular. Bunlardan devlet bürokrasisinde hizmet edenler de olmuştur. Özellikle de Yunan ve İran'a ait bilimsel, felsefi, teolojik ve edebî eserleri Arapçaya tercüme faaliyetlerinde görev aldılar.

Bu hareketlerin bir kısmı tabilerinin din değiştirmesi sonucunda tarihsel süreç içinde kayboldular, bir kısmı başka coğrafyalara göç etti, geri kalanları da küçük inanç toplulukları hâlinde varlıklarını bugüne kadar sürdürdüler.

İslâm coğrafyasında genelde özgürce yaşayan bu inanç toplulukları Müslümanlarla komşuluk ilişkileri de kurdular. Devlet düzenine ve toplumun istikrarına tehdit oluşturmadıkları sürece de barış içinde beraberce yaşamayı sürdürdüler. Bu çalışmada gösterildiği üzere İslâm tarihinde birden fazla dinin ve mezhebin teşkil ettiği bu inanç toplulukları İslâm inanç sistemine ve toplum düzenine tehlike teşkil etmeye başladıkları zamanlarda dikkatleri üzerlerine çektiler. Bu nedenle zındıklara karşı sistemli bir devlet takibatı 163/779 tarihinde Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın (ö. 169/785) emriyle başlatılmış ve bu tehdit kontrol altına alınana kadar devam etmiştir.

Zındıklıkla irtibatlı olan din ve mezhepler doğal olarak dinler ve mezhepler tarihi disiplinlerinin konusu olmuştur. Böyle olmakla beraber zındıklığın hadis sahasıyla da özel bir ilişkisi mevcuttur. İlk asırlarda ve hususen

fitne dönemi sonrasında uydurma hadis faaliyetleri başlamıştı. Bu faaliyetler İslâm'ın berrak tevhid mesajını, tevhid eksenli helâl ve haram öğretilerini, ahlak sistemini ve bu eksenle inşa edilmiş Müslüman birliğini hedef almaktaydı. Bu süreçte farklı kesimler farklı amaç ve yöntemlerle aktif rol oynamışlardı. Bu kesimlerden birisi de bu çalışmanın konusu olan zındıklardır. Hadis uydurma faaliyetlerindeki rolleri itibarıyla hadis tarihi, ricâl ve usûl-i hadisin de konusudurlar.

Ancak hadis kaynaklarında ve bhusus ilgili tarih ve usûl kitaplarında zındıkların hadis uydurmadaki rolü özet bilgilerle zikredilmiş ve bununla iktifa edilmiştir. Onlara dair meseleleri daha çok dinler ve mezhepler tarihi disiplinleri ele almıştır. Bu disiplinler de meseleyi kendi uzmanlık bağlamlarında incelemişlerdir.

Hadis edebiyatında zındıkların hangi dinlere ve mezheplere müntesip oldukları, ne kadar hadis uydurdıkları ve bu faaliyetlere öncülük edenlerin kimler oldukları muğlak bir alanı teşkil etmiştir. Oysa zındıkların tarihsel arka planlarıyla hakkıyla incelenmesi hadis tarihinin önemli bir meselesine de ışık tutacaktır.

Bu çalışmanın açıklığa kavuşturmak istediği asıl konu tarihsel zındıklık hareketlerinin mahiyetleri, Müslüman toplumdaki etkinlikleri, uydurma hadis faaliyetlerindeki rolleri, öncüleri ve bunların faaliyetlerine karşı alınan tedbirlerdir. Bu eserde bu konular akademik bir usûl ve yöntemle incelenmiştir.

GİRİŞ

Zındık kavramı İslâm öncesinde Mezopotamya'da kullanılan dini içerikli bir kavramdı. Maniehizm ve Mecûsiliğin kıyasıya mücadele ettiği bir dönemde Mecûsî din adamları tarafından Mahineistler için kullanılmıştır. Ancak kavramın anlamı tarih sürecinde yaşadığı serüvenlere paralel olarak genişlemiştir. Kavrama yeni anlamlar yüklense de değişmeyen bir anlamı da hep olmuştur. Bu anlam da müesses dinlerin merkezî kriterlerine karşı sarsıcı düalist önermeler teklif eden kişiler, hareketler ve bunların bu içerikteki faaliyetleridir. Bu yüzden zındıklık kavramı ona aşına halkların zihninde hep kirli ve tehlikeli bir anlam dünyasını ve faaliyet alanını ifade etmiştir.

Müslümanlar Mezopotamya'yı fethedince zındık din ve mezheplerle karşılaştılar. Zındıklıkla tanımlanan din ve mezheplerin başta düalizm olmak üzere kendilerine has öğretileri, tarih tecrübeleri ve geride bırakmış oldukları tesirleri vardı. Onların bu tarih tecrübesi Müslümanların egemenliğinde yeni bir evreye girmiş, yeni hasım olarak hâkim güç olan İslâm'ı görmüştür. Dolayısıyla yeni dönemde zındıklık daha çok ana akım İslâmî anlayışa aykırı tutumlarla irtibatlandırılarak kullanılmıştır.

İslâm tarihinde Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrası meydana gelen kargaşa ortamında farklı çevreler amaçlarına uygun hadisler uydurmuş ve bunları Hz. Muhammed'e (sav) nisbet etmişlerdi. Zındıkların Müslüman toplumu menfi etkileyen tehlikeli faaliyetlerinden birisi de bu hadis uydurma hareketlerine katılmalarıdır.

Bu sebeple zındıklık hareketlerinin hakkıyla anlaşılması onların bu faaliyetlerdeki yerini tespit etmeye yarar olacaktır. Ayrıca bu sayede hadis uydurmada aktif rol alan kişilerin uydurdukları rivayetlerin muhtevası, kullandıkları yöntemler de daha anlaşılır olacaktır.

Bu husus hadis tarihi ve hadis usûlü kitaplarında hayli özet bir şekilde ele alınmıştır. Çünkü bu alan spesifik olarak dinler ve mezhepler tarihinin konusu olmuştur. Bu sebeple hadis sahasında zındık kabul edilen din ve mezheplerin hangileri olduğu ve onların inanç sistemleri detaylıca incelenmemiş, hadis uyduran zındıklardan bazı meşhur isimler ve onların uydurduğu birkaç rivayet zikredilmekle yetinilmiştir. Zındıklara dair detaylı bilgiler ise kaynaklarda dağınık olarak bulunmaktadır. Oysa zındıklık meselesi sadece dinler ve mezhepler tarihi açısından önem arz etmez. Bu meselenin hadis tarihi açısından da önem arz ettiği açıktır. Bu çalışma konuyla ilgili dağınık bilgileri bir araya getirip zındıkların inançlarını, hangi din ve mezheplerden müteşekkil olduklarını, hadis uydurma faaliyetlerindeki rollerini ve bu meselenin hadis kaynaklarına yansımalarını vuzuha kavuşturmayı hedeflemektedir.

Çalışmayı üç bölüme ayırdık. Birinci bölümde zındıklık kavramının lügat ve ıstılâhî manasını, tarihî kökenini, *Seneviyye*/düalizm inanç sistemini, tarihte zındıklık kavramıyla iltisaklı anılmış düalist dinler ve mezhepleri inceledik. Bu bağlamda Mezopotamya’da aktif olmaları sebebiyle Mecûsîlik, Sâbiîlik ve Maniheizm dinlerini; Mazdekizm, Markuniyye ve Deysâniyye gibi düalist mezhepleri araştırıp bunların zındıklık kavramıyla irtibatını analiz ettik.

İkinci bölümde Hz. Ömer döneminde Mezopotamya ve İnan’ın fethedilmesiyle Müslümanların bölgenin düalist zındık din ve mezhepleriyle karşılaşmasını, bu karşılaşmanın ürettiği gerilim alanlarını tahlil ettik. Bu bağlamda genişleyen zındıklık kavramını, din dışı zındıklık hareketlerini, muattıla ve münafıklık gibi ilgili kavramları, Abbâsiler’in ilk dönemlerinde ortaya çıkan dinî, siyasi ve toplumsal içerikli zındıklık hareketlerini ele aldık. Bu bağlamda Hürremiyye, Müslimiyye, Mukannaiyye ve Bâbekiyye’yi, Sünbâz hareketini, ibâhiyeci şair zındıkları ve temsilcilerini, bunların zındıklıkla ilişkisini incelemeye gayret ettik.

Üçüncü ve son bölümde ise mevzû hadisin üretim mekanizmasını, tanımını, tarihsel arka planını, zındıkların bu süreçte oynadıkları rolü tartıştık ve uydurdıkları hadislere genel manada misaller verdik. Ayrıca hadis uydurduğu tespit edilen zındıkları tanıtarak onların uydurdıkları spesifik rivayetlerden örnekler sunduk ve uydurdıkları hadis sayısını değerlendirdik.

Zındık olmadığı hâlde aşırı görüşleri sebebiyle zındıklar arasında zikredilen isimlere dikkat çektik ve zındıkların hadis uydurma faaliyetlerine karşı alınan tedbirleri zikrettik. Zındıkların tövbesi meselesini iki kısımda inceledik: Birincisi, genel manada zındıklık faaliyetlerinden dolayı töve etmeleri; ikincisi de hadis uydurma faaliyetine karışmış bir zındığın pişman olup tövbe etmesi hâlinde bu kişinin rivayetinin kabul edilip edilmeyeceği meselesi. Bu son kısmı hem teorik açıdan hem de hadis kaynaklarındaki karşılıklarıyla analiz etmeye çalıştık.